

Nézz vissza – harag nélkül

Avagy kanyargós út a Múzsák kertjébe

Még csak olvasó volt, legföljebb titokban írt, ha jutott rá ideje és volt papírja, amikor az Európa Kiadó Modern Könyvtár sorozatában megjelent John Osborne híres-hírhedt színműve, amit nem kisebb író fordított magyarra, mint Ottlik Géza. Ő adta a *Dühöngő Ifjúság* címet a műnek, amit eredetileg – 1956-ban Londonban – *Look Back in Anger (Nézz vissza haraggal)* címmel mutattak be. A fiatal ember egy évvel később (amikor olvasta) még nem tudta, ki is a fordító, sokkal később talál rá – majd – remekművére, az *Iskola a határonra*. Még kevésbé tudhatta, hogy a darabot Marilyn Monroe és akkori férje, Arthur Miller fedezte fel, s indította el a világsiker útján. Hamarosan népszerű film készült belőle, de csak a kilencvenes években tette föl a kérdést egy fölényeskedő magyar kritikus a főhősre utalva: „Mitől dühös Jimmy?” Hősünk már első olvasásra eltöprengett ezen, de megérezte, hogy Osborne nemzedéke nevében beszél, ami általa kapott figyelmet keltő hangot a világirodalomban. Az ifjúság dühe társadalom-megrázó eseményként majd egy jó évtizeddel később a párizsi egyetemen robban ki. (Magyarországon tizenkét évvel korábban.) Hatvannyolcban hősünk éppen nem dühöngött, mert az esküvőjére készült, s majd csak nászútján – a Korcula szigetéről Fiuméba tartó hajón – jutott fülébe az utasok többségét haragra lobbantó hír: „a magyarok” bevonultak Csehszlovákiába. Ez is megkönnyebbüléssel végződött, mert nem sokkal később már látta a tévén, hogyan dübörögnek az ötvenhatból ismerős szovjet (és nem a magyar) tankok Prága utcáin.

Ötvenhét januárjában a munkába visszailleszkedő fiatalembernek még bele kellett törődnie, hiába dühöngenek az uszoda zuhanyzójában egymás között azok, akik október 23-án azt ordították, „Gerő, Hegedűs mondjon le, jöjjön Kádár s Nagy Imre!” A későbbi kivégeztető nem jött, csak a végül kivégzett, akinek már az első szavai tiltakozást váltottak ki a dühbe jött tömegeből: „Nincs elvtárs! Nem vagyunk mi elvtársak!”. Aztán 11-12 nap múlva szovjet repülőn Kádárt is meghozták. Ez később némi megkönnyebbülést is okozott: mármint az, hogy őt tették az ország helytartójává, aki mégsem volt Rákosi, és jobbnak ígérkezett

TAXNER-TÓTH ERNŐ (1935) Széchenyi-díjas irodalomtörténész, professzor emeritus. Kazinczy, Kölcsey, Vörösmarty, Eötvös életművének kutatója.

Münnichnél vagy Aprónál. Jöttek a pufajkások is (Horn Gyulával a soraikban), s a harag új tápot kapott. E történet főszereplője nyilván délutánonként – vagy vasárnap – zuhanyozott az usziban, egyébként minden reggel fölvette a kék munkaruhát, lábára tekerte a KISTEXT feliratú (maradék) termékből készült kapcarongyot (mert már azt is megtanulta), s fölhúzta gumicsizmáját. Aztán jó álmosan elindult kijelölt munkahelyére. Gondolkodnia nem kellett, legföljebb azon, hol talál egy meghúzóásra alkalmas sarkot, hogy angolt tanulhasson. Vagy regényt olvasson – amíg nem jön új rakomány, amit le kell pakolni. Nem sok ideje maradt, mert a rakodásból rá eső részt el kellett végeznie. Aztán tanulhatott ismét angol szavakat, vagy elmerülhetett az olvasásban. Ezzel talán sikerült lassítania a szocializmus építését. Akár zabot is hegyezhetett volna. Estéknént néha-néha engedett gyári haverjai csábításának, elment velük a „Spes-sarti fogadónak” becézett krimóba lányokkal ismerkedni. (A gyár munkásainak zöme nő volt: sok munkásszálláson szorongó fiatal és még több visszeres lábú öregasszony.) Nem azonosult Holden Caulfield passzív lázadásával, nem úgy hatott rá a düh, mint amerikai kortársára, hisz magyar volt, magyar viszonyok között élt, magyar gondokkal került szembe, magyarul beszélt és olvasott. Legföljebb néha ő is használta a „meg minden” kifejezést, amit e sorok írásakor a „bazdmeg” helyettesít. Éppen élete fordulópontján – az 1964-es évben – jelent meg a *Zabhegyező*, ami később új fordításban a *Rozsban a fogó* címet kapta, és erősen módosult. Közel se akkora sikerrel olvasták-olvassák, mint az első kiadást. Nehéz eldönteni, hogy Gyepes Juci figurái beszéltek úgy, ahogy a rakodó korosztálya; avagy inkább ők élvezték annyira a fordító nyelvi leleményeit, hogy sokat (mint fentebb elpittyentettem belőle egyet) alkalmazták, mert olvasótáborát leginkább a fordítás nyelvének eredetisége hódította meg. Noha az álmódosza szerencsétlenkedő főhős szavai a hatvanas évek magyar fiataljainak hangulatát is közvetítették. Valahogy úgy (és persze egészen másként), ahogy a Beatles zenéjébe is beleéreztek haragvó elégedetlenségünket. Mi is mást akartunk. Illetve csak szerettünk volna. Ugyanakkor még a vidékről Pestre sodródott, rosszul fizetett, a munkásszállókról otthonukba hazavágó szövölányok is észrevették, hogy a „beatzene” mindenben más – és új – a Rádióban játszott slágerekhez képest. (Később történetünk hőse arról is meggyőződött, hogy nemcsak beatzenét hallgatnak, de szívesen olvasnak is. – Orwel 1984 című regényéről persze nem tudott.)

Az ismeretlen Múza itt közbeszólt: „te beszélsz új zenei korszakról, akinek nemcsak botfüle van, de szívesebben olvas Jókait, Mikszáthot, Krúdyt vagy éppen Galsworthyt, mint a kor magyar irodalmát? Aki a fölkapott Déry Tibort undorral toltad félre, s végleg nem érdekelt a *Felelet* (és a *Felelet-vita*)?” A megszólított hivatkozhatott persze éppen a *Zabhegyezőre*, de arra is, hogy a villamoson egy úszólány (nem Sarkadi kisregényéből, hanem a Csasziból) az *Iszonyt* és az *Égető Esztert* adta a kezébe. Igaz, csodálkozva kérdezte tőle: „Írnak még olvasóható regényeket?” A lány megnyugtatta, ezeket régebben írta Németh László. Vajon 1963. december 9-én mi vitte mégis a Nemzeti Színház Kamaraszínházába,

ahol parádés szereposztásban mutatták be Szakonyi Károly *Életem, Zsóka!* című darabját? Az öregember ma is hallja az elragadó Domján Editet, ahogy Zsóka szerepében felháborodva és kétségbeesetten kérdezi: „De megtenni az utat, tisztán, miért nem lehet?! Miért?” És a kérdés tovább élt a színész személyiségéből sugárzó varázs nélkül is. Egyebek között hősünk töprengéseiben, aki még csak odáig jutott, hogy reménytelenül távolinak látta önmagától az írói sikert. Szakonyi kérdéseivel az árulásról, hűtlenségről eddig nem is kellett szembenéznie. Ugyan mit árulhatott volna el? Mihez – kihez – lehetett volna hűtlen? Arra viszont rájött, hogy az árulás és a hűtlenség nem csupán a haraggal visszanevező angol fiatalokat dühíti, de bizony mélyen átítatja a korai Kádár-kor légkörét is. (A későit is, csak másként.) Sikeresen elkerülte a hűtlenség és árulás csapdáját, amikor ’57 kora tavaszán – a nagy ígéreteket meglebegtető rábeszélés ellenére – sem lépett be se a pártba, még a KISZ-be se. A megfélemlítő szándékú fenyegetések ellenére sem ment el a május elsejei fölvonulásra. Mindez még csak jelentőséget sem kapott az életében. A felvonulási kötelezettség megtagadásáért csak (nem túlságosan fontos) barátnőjét büntették meg. Mégis mélyen átérezte, hogy Szakonyi azon választásoknak a lehetőségeit feszegeti, melyekkel minden kortársának szembe kellett néznie, ha új út nyílt előtte, s kiléphetett abból, amibe beszorult.

Néhány nappal a bemutató után már könyvtárban kutatott Szakonyi, a sikeres drámaíró eddig megjelent művei után. Első alkalommal fordult elő, hogy kortársa ilyen feladat vállalására készítette. Egyetemi éve elött – munka után és edzés előtt – minden délutánját a Széchényi Könyvtár (rég) olvasóiban töltötte, most, ha időt tudott rá szakítani, a folyóiratárba ült be, többnyire Moldova Gyuri mellé, aki a *Népsportot* lapozgatta, s nem tudta róla, hogy író. (Aztán tízegynéhány év múlva, amikor Moldova művei már nagyon népszerűek voltak, együtt szerepeltek Szepesi György riportjában, s azon lepődött meg, hogy az író fejből tudta a Fradi ötvenes évekbeli ificsapatának az összeállítását is.)

E sorokat Ágnes napon írja az öregember, s hirtelen a hatvanas évek elején táncol a Marika presszóban Ágival, aki évfolyamtársa volt egy ideig, majd útlevelet kapott Angliába, s többé soha nem látta. Elmerült a világ beláthatatlan tengerében. Az emlékező eltöpreng azon, amikor Abban az Októberben – a Baross utca és Klinika sarkán – rokona, Ferdinandy György egy pálinkás üveget húzott elő valahonnan, s azt mondta, igyál egy kortyot, nem fogsz annyira fájni. És úgy folytatták beszélgetésüket, hogy nem sejtették, ez lesz az utolsó, mert őt égő utazási vágya ellenére itt marasztotta Mindszenty (állítólagos) üzenete: szükség lesz még tettere kész fiatalokra. Rá akkoriban nem lett szükség. November végén egyre többet gondolt arra, hogy előbb-utóbb nem lesz elég, ha kéthetente kimegy a gyárba a fizetéséért. Akkor már egyre több kortársa volt, aki messze idegenből nem kínálhatta pálinkával, pedig még mindig fázós volt. „Nem kellett volna mégis velük tartanod?” – kérdegeti azóta is a Múzsa. – „Gyurka sikeres író lett Párizsban, Puerto Ricóban, te pedig begörccsöltél, s nem

kerested meg akkor sem, amikor sok év múlva hazajárt. Pedig barátod, Tornai Jóska nagyon össze akart hozni titeket, de te – elfoglaltságaidra hivatkozva kitértél. Miért is?” A válasz bonyolult lenne. Mindenesetre jobb, ha visszatérünk a Marikába, ahol a hatvanas évek első felében Szakonyi Karcsival is találkozgatott, aki, ha nem a Váci utcai Kedvesben, itt írta korai műveit. De vajon mikor volt először Karcsi lakásán? Csak arra emlékszik, hogy valahol az Árpád-híd melletti lakótelepen kint álltak egy erkélyen, mert (Bertha) Bulcsú cigarettázott. Tibor (Gyurkovics) performanszt adott elő, ami akkoriban jött divatba, de ő persze egészen másként csinálta, mint az ezért fölkapottak. (Változó „számaim” még akkor is csodálhatta, amikor már betegágyánál látogatta, de ez sem tartozik ide.) Lázár Ervin talált egy másik Taxner Ernőt, akinek neve és gazdatiszt foglalkozása annyira érdekelte, hogy minden – alkalmi – találkozásukon idézte a róla (azaz nagybátyjáról) szóló évkönyvcikket. Ők voltak az első írók, akikkel baráti kapcsolatba került, de szoros időpontokhoz kötött élete ritkán tette lehetővé, hogy találkozzanak.

Úgy kezdődött, hogy több eredménytelen publikálási kísérlet után azt remélte, Telegdi Miklósról írott munkája fölkeltheti a „túrt” kategóriájába tartozó *Vigília* jóindulatú figyelmét. Rengeteg munkája feküdt ebben. Végigolvasta összes postilláit, elmélyült a magyar reformáció és ellenreformáció irodalmában. A kézirat – szerencséjére – a tudós Mihelics Vid asztalára került, aki el is olvasta. Amikor személyesen fogadta a szerkesztőségben, fölismerte azt a fiatalembert, aki ott kotnyeleskedett a Kereszténydemokrata Néppárt ötvenhatos újjászervezőinek legkülső körében. A „professzor úr” az ő születési évében szerezte magántanári képesítését szociálpolitikából és társadalombölcseletből, három évvel később a Szent István Akadémia tagja lett, ’45 után országgyűlési képviselő volt, magyaron kívül hét nyelven beszélt. Katolikus körökben óriási tekintélynek számított, megélhetését az *Új Ember* és a *Vigília* szerkesztőjeként biztosította. Noha a téma nem tartozott szorosabb érdeklődési körébe, elmagyarázta, hogy a dolgot mivel kell kiegészíteni, illetve hogyan dolgozza át. Megfogadta tanácsait, átírta a tanulmányt. Közben azonban íratott vele – első közleményként – egy könyvismertetést. Hősünk a veszteség rovatban tarthatja számon, hogy valamilyen okból meglazult a kapcsolatuk. Noha még ő gondozta – kicsit éretlen – Dürrenmatt-tanulmányát, amit megjelenés után elvitt bemutatkozásul a *Nagyvilág* szerkesztőségébe, ami aztán újabb lehetőségeket (és kapcsolatokat) kínált.

Már a hatvanas évek elején befogadta a *Vigília*-kör, amelynek összejöveteleire eljártak neves – de ekkor még a „túrt” kategóriába szorított – írók, költők is. Mihelics professzor meghívásával ment először a Belvárosi Kávéházba, majd a Kárpátiába, ahol nem került Pilinszky közelébe, s nem ismerkedett meg – amit még jobban sajnál – Nemes Nagy Ágnessel. Inkább feszengett, mint beilleszkedett volna. Talán a fiatalabb pályakezdőkhöz akart tartozni. Szót értett Ungváry Rudival, majdnem baráti viszonyba került a Víz testvérekkel. Possonyi Laci

bácsi, aki édesapja korosztályához tartozott, és a háború előtt indult lap egyik alapítója volt, a hatvanas években hősünk pártfogója és tanácsadója lett. Elsőnek ő vetette föl, hogy nevét meg kell változtatni, amihez segítségül kínálta a kihalt bihari családok névsorát. Ezzel bajba került, mert apja a névmagyarítások időszakájában sem volt erre hajlandó, tehát (egyelőre) ő sem tehetette. A lapot Dorombly Károly szerkesztette, aki gondosan kiszűrte nyelvi, helyesírási és logikai hibáit. Mihelics Vid sokszor elmagyarázta, mit lehet megírni, s mit nem szabad még csak említeni sem. (Bármily meglepő, Pándi Pál is ezt igyekezett a fejébe verni, de teljesen más szellemben. Mellesleg a szokásoknak megfelelő névváltoztatást ő is megkívánta, de végül elfogadta, hogy csak anyja egyik vezetéknevét teszi az apjától örökölt mögé.)

Miután az elegáns (és drága) kávéházakat elhagyták, új helyükön, az Építész Pince puritánabb és fesztelenebb közegében jobban érezte magát. (Nem tudta, hogy a belügy – a portás közreműködésével – minden résztvevőt – aláírásával igazolva – számon tartott.) A rendszeresen megjelentek közül Kondor Bélával is beszélgető viszonyba került. Lehetetlen fölidézni, mitől gyötörte annyira a marxista irodalomelmélet, hogy azt kérdezte (nagy naivul) Samutól „mi a véleményed a realizmusról?”; Kondor harsányan kinevette. „Gyere el a műterembe” – mondta –, „nézz körül”. Útba esett, néhányszor fölment hozzá. Ott követte el élete egyik nagy mulasztását: baráti áron juthatott volna Kondor-képekhez, amelyek ma sok milliót érnek, de egyáltalában nem volt erre pénze. A műteremben mindig sokan voltak, valahogy úgy, ahogy Sarkadi a *Gyáva*ban megörökítette, csak éppen Kondor valóban nagy művésznek bizonyult. Pénze azonban neki sem volt, noha a műteremben sok bor és más ital fogyott. Valamilyik nőnemű rajongója elmagyarázta a tájékozatlan vendégnek, hogy a festő művei eladásából él, s aki nála kíváncsiskodik, annak hoznia is kell valamit. Ha mást nem, legalább egy üveg italt. Ez az életforma sehogy sem illett e történet fiatal szereplőjéhez. Talán ezért sem volt ott akkor, amikor Sarkadi kiugrott az ablakából. Valóban látott másnap reggel, amikor arra ment munkába egy terjedelmes vérfoltot a Bécsi utca sarkánál? Borzalmas történet, több változatban is hallotta azokban a napokban – neki véletlen találkozásukon egy asszony zokogva mesélt, aki nem volt Kondor felesége, de tőle jött –, máig nincs tisztázva, valójában mi történt. Mindenesetre hatása alatt elolvasta a *Gyáva* című kisregényt, amit kimódoltnak, irreálisnak, idealistának talált. Később a Pesti Színházban látta a *Ház a város mellett* című darabot, s elismerően írt róla a *Jelenkor*ba.

Közben vizsgázgatott az esti tagozaton, s 1964-ben szembenézett a váratlan kihívással, majd elszánta magát, és elküldte Shakespeare-pályázatát a BBC-nek. Nem tudhatta, mit szól ehhez a hatalom. Nem minősítik-e áruulásnak? Az adást, amiben a pályázat kiírásról értesülhetett, még könyörtelenül zavarták mint „ellenséges propagandát”. Két nyertesének jutalmul londoni tanulmányutat ígértek. Az öregember, aki ezeket a sorokat is papírra veti, azon töpreng, mennyi nem várt, nem remélt fordulat volt hosszú életében, milyen sok minden történt

vele addig, amíg emlékeit elkezdte csoportosítani és az érdekesebbeket leírni. *Semmi kétsége, pályázatának a sikerét, London-élményét semmi nem múlja fölül.* Már maga a repülőút feledhetetlen volt, ahogy az ablakon kitekintve – augusztus elején – lenézett az Alpok hófödte csúcsaira, és szerette volna látni a tengert, de azt már elnyelte a szürkület, s még éveket kellett várnia, hogy meglássa Dover fehér szikláit, amire Cs. Szabó kötetét olvasva rég vágyakozott. Ő, aki gyermekkorától utazásokról álmódott. Attól a képzeletbeli hajóúttól kezdve, amivel kilencévesen dicsekedett, hogy a Principális csatornáról eljutott az Adriára. Nem árulta el, hogy London felé repülve a BA elegáns légiutaskísérője megkérdezte, mit iszik a felszolgált vacsorához. Válaszára egy kisüveg francia vörösbort tett eléje. Jól olvasták: a válaszára! Az angol nő tehát megértette az ő angolját. Kérdésére pedig válaszolni is tudott, nem úgy, mint a kémia vizsgákon – magyarul –; hogy ez a rész se legyen csupa dicsekedés. Pedig Csánk Béla bácsi angolóráin csak egymás között használhatták a tanult nyelvet, amelynek szavait, mondatait, ahol csak lehet igyekezett a fejébe vésni. Szokása szerint aggódott, hogyan jutnak be az ismeretlen városba, hová mehetnek menedékért, ha nem várják őket, ahogy ígérték? Aztán az útlevelét ellenőrző tisztviselő kérdésére azt mondhatta, hogy az Angol Rádió vendégeként érkezett. Mire az felállt fülkéjében, kezet nyújtott, és barátságosan gratulált. Kezében szüleitől örökölt bőröndjével átjutott a vámon, kisebb tömeg sodorta a kijárat felé. Ott meg egy szemmel láthatóan izgatott úr fogadta őt meg nyertes társát: s magyarul kérdezte: „Ti vagytok a Shakespeare-pályázat első helyezettjei?” Az úr azért volt izgatott, mert jól ismerve a magyar viszonyokat, amíg meg nem látta őket, nem lehetett biztos, hogy meg is érkeznek. De megérkeztek.

Az aggodalmaskodó fiú, utazásnak eddig legfőljebb vecsési útjait könyvelhette el, s legtávolabb célpontként Nagykanizsa vagy Debrecen lebeghetett előtte; noha mindig a tengerekről és hajókról meg ismeretlen világokról álmódott. Örökölt egy albumot, aminek felébe apja Angliában készült fotókat ragasztott, de hogy brit földre lépjen, pláne, hogy még a hatvanas évek végén a Waterloo Bridgen feleségét átkarolva nézze a londoni panorámát, ezt elképzelni sem jutott eszébe. Sok angol regényt olvasott, néhány költőt (Shakespeare-t is) fejből idézett, de eleven angollal csak ötvenhatban találkozott a Harmincad utcában – ahol az is meglepte, hogy egy korabeli lány is vállalkozott a határ veszélyekkel teli illegális átlépésére, s tőlük, ott kószáló, egymást sem ismerő fiataloktól a forradalomról érdeklődött, meg azt kérdezgette, mire lenne leginkább szükségük.

Az öregembernek újra kellett olvasnia a *Lear király* magyar fordítását, hogy Kádárra gondolva megtalálja: „Ízről izre király. / [...] nézd, mint reszket a nép. / Ím, mert kegyelmet adok...” A korlátlan hatalmú (vadászni szerető) első titkár a dühös nép lecsendesítésére adott kegyelmet, és tett engedményeket is. Ne csak rettegenek tőle. Előzményként 1960-ban néhány magyar író – Juhász Ferenc, Ottlik Géza, Tamási Áron – Köpeczi Béla „önző” (ő is tagja lett a delegációnak!) javaslatára engedélyt kapott, hogy a British Council meghívására

tanulmányútra menjen Angolhonba. Feltételekkel, de nyílni kezdtek a határok. Hátha erre megnyílnak a nagybankok pénztárcái, s országa kölcsönökhöz jut, hogy az üzletekben ne csak mócsingot lehessen kapni, hanem húst is. A „nyitás” politikájának jegyében jöhetett Budapestre a Royal Shakespeare Company kétszer két előadásra.

Ha majd egyszer valaki vállalkozik a Kádár-kor kultúrtörténetének alapos föltárására, talán az is kiderül, ki figyelt föl a magyar diplomáciából – vagy az irodalmi-színházi életből? – azokra a nagysikerű előadásokra, melyeket a hatvanas évek elején egy brit színházi tekintély földrengésszerűnek nevezett. És ezzel valószínűleg egyetértettek azok a szerencsések, akik láthatták a *Lear királyt*. Csak az öregember föltételezése, hogy a drámaíró születésének négyszázadik évfordulójára hivatkozva a British Council javasolta a Royal Shakespeare Company budapesti vendéjátékát, amit a Harmincad utcai követség közvetített. Az ebből keletkezett ügygel először nyilván a Külügyminisztériumban foglalkoztak, aztán – természetesen – a Belügy jóváhagyása kellett, de az együttes fogadásának érdemi előkészítése a Művelődési és Közoktatási Minisztérium feladata volt. A javaslat több kört tehetett meg a Színházi Főosztályon, a kultúráért felelős miniszterhelyettes területén, majd föltehetően a miniszteri értekezlet is megtárgyalta. Csak ezután jutott döntés végett az MSZMP KB kulturális, majd Nemzetközi Osztályára. Föltehető, hogy legvégül szükséges volt elnyerni magának Kádárnak a bölintését is. Talán Aczél valamelyik vacsoráján – két pohár bor elfogyasztása közben – mondhatta a házigazda: „Kádár elvtárs! Le vadásztam neked egy értékes trófeát. Beleegyezéssel el tudom hozni Budapestre az Angol Királyi Shakespeare Társulatot. Igaz csak két éve alakultak, de máris világhírűek. Teljesen veszélytelenek, a rendező közel áll az angol kommunistákhoz. A bemutatásra kerülő darabok közül az egyik vígjáték, a másik királydráma. A pesti értelmiség lelkesedni fog, hogy már ilyesmi is lehetséges, de a világ is a hazai kiegészítés és a nemzetközi elfogadás látványos jeleként fogja értékelni.” Az is lehet, hogy ugyanerről Kádár régi elvtársa, Major Tamás tudósította az „Öreget”. Kellő óvatossággal. A befogadás kockázatát ugyanis „saját” Nemzeti Színházáról áttolta a Vígszínházra. (Még állt a Blaha Lujza téri épület, sorsa csak egy évvel később pecsételődött meg, de a Víg kétségtelenül jobb állapotban volt.) Végül, de azért nem utolsósorban a szovjet hozzájárulásra is szükség volt. Már csak azért is, mert Peter Brook szülei litván zsidók voltak, akik valamikor a forradalom idején vándorolhattak (menekültek?) az orosz birodalomból Angliába. A hatvanas években világhírűvé emelkedő rendező már Londonban született. És a földrengést elsősorban ő idézte elő szokatlan színpadi elképzeléseivel, amit a magyarul *Üres tér* cím alatt megjelent könyvében indokolt meg. De a Budapesten (majd) nagy föltűnést keltő bőrruhák mellé remek színészek kellett. Köztük – Lear szerepében – Paul Scofield, akit a társulat érkezésekor a repülőtéren külön is fényképeztek, csak azután ültek valamennyien abba a buszba, ami szállásukra vitte őket. Hősünknek ritka nagy szerencséje, hogy mindkét RSC előadásra bejutott. Nem volt könnyű. Először kapcsolatot

kellott kiépitenie az akkor mellőzött (a „tűrt” és a „tiltott” határán imbolygó) Németh Antalhoz, majd az egykor sikeres rendező baráti ajánlásával fordult – díszlettervezési kérdésekkel – Szinte Gábor festőművészhez, aki tetszéssel fogadta érdeklődését. E témában már többször jól belemerültek, amikor felhívta a fiú figyelmét az angolok vendégjátékának rendkívüliségére. Ráadásul – a színházhoz fűződő szakmai kapcsolatai segítségével – jegyeket is szerzett neki, amihez e nélkül aligha jut hozzá. Hatalmas volt az érdeklődés, messze meghaladta a színház ülőhelyeinek a számát. (Látják, jegyzi meg az öregember, fiatalon milyen ügyes kapcsolatépítő voltam!)

Később a Belügyminisztérium Útlevel Osztályának munkatársa, amikor meglátta a pályázat két nyertesének útlevelkérelméhez mellékelt meghívólevelen a BBC feliratot, minden bizonnyal feletteséhez rohant, s nem tudjuk, meddig kellett a hozzájárulásért „fölmenniük”, míg akadt valaki, aki ismerte az előzményeket, és vállalta fiúkra kedvező döntés felelősségét. Nem a két jelentéktelen fiatalról, hanem „elvi kérdésről” volt ugyanis szó, hiszen az „ellenséges” propaganda népszerű szócsöve – az Angol Rádió – akarta vendégül látni őket. A függőség szálai és az ezzel járó bizonytalanságok minden esetben addig nyúltak, míg valaki biztosra vehette a Párt egyetértését – föl egészen az első titkárig –, noha ez az addig érvényes szempontok némi módosításával járt. Mindezeket beszámítva kapták meg a fiúk látogató-útleveleket. Hosszú volt a Londonba vezető út, de végül megérkeztek.

A fiúkat váró urak azt már a budapesti brit követségtől tudhatták, hogy az útlevelet megkapták, és felszálltak a Bécsbe induló vonatra. De az idősebb úr abban mégsem lehetett biztos, hogy meg is érkeznek. Nem azért, mert a gép le is zuhanhat, hanem – ahogy Kertész Imre évtizedek múlva megírta – a határellenőrzésnél mondvacsinált ürüggyel – illetve a nélkül is – bárkit leszedhettek a vonatról. A határon mindenki szorongott, nem csak erre hajlamos hősünk, aki később rettegve nézte, a vámos miként tapogatja végig felesége kezításkájában a magával vitt vattát. Talán az első osztályú utasokkal lazábban bántak. Az osztrák mozdony mindenestre velük indította el a szerelvényt Bécs felé. A két fiú az ablakra tapadva várta, hogy biztosak legyenek, átértek a vasfüggönyön. Hősünk kicsit csalódott, mert – a sínektől távolabb – csak két sor drótkerítést láttak. Csak? (Persze tudták, hogy ott az aknamező is.) A fiúnak hazafelé majd azért kellett izgulnia, mert túl sok veszedelmes könyvet kapott és hozott. Közük Faludy György emigrációban megjelent verseskötetét, amiből az öregember most csak fejből idézheti a dühös költőt, akinek versében az ötvenhatosok akasztásánál „ott állt Kádár röhögve, részegen”.

A londoni repülőtéren Rentoul Ferenc, a magyar osztály vezetője és Jotischky László várta őket. Az előbbi a harmincas évektől dolgozott a BBC-nek, az utóbbi alig volt idősebb náluk, de az egyetemet – ötvenhatos menekültként – már Oxfordban végezte. (Újságíró hangja eredetiségéről 1990 után a magyar olvasóközönség is képet kaphatott, amikor aránylag rendszeresen dolgozott a *Magyar Nemzet*nek.) Útjuk költségeit – az utazásokat, szállodákat és a továbbiakat –

a Rádió (vagy talán ezen keresztül a British Council) fedezte. Költőpénz mellett honoráriumot is kaptak azért, mert munkájukat a mikrofonba beolvasták. De ebben az esetben a pénznél is fontosabb volt, hogy otthon családtagjaik is hallhatták mindkettőjüket. (Micsoda elégtétel volt ez a fiú miatta sokat aggódó édesanyjának!)

Az autó, amivel Rentoul a szállodába és Oxfordba vitte őket, magántulajdon volt, ahogy Hampton Courtba is Jotischky Morris minijével mentek. Az öregember ifjúkori énjét nem csak az lepte meg, hogy saját kocsijukkal fuvarozták őket. Sokkal inkább az, hogy gépkocsit rengetegen vehettek maguknak az óriási választékból. Annyira hozzátartozott az ottani életformához, hogy amikor visszaúton Oxfordból London felé araszoltak, Rentoul azon bosszankodott, hogy a legtöbb kocsiban csak egy személy ült, amit első hallásra nem értett meg. A fiú mégiscsak onnan érkezett, ahol egy Trabant kiutalására éveket kellett várni, avagy felárral megvenni attól, aki valamilyen „kiskapu” segítségével jutott hozzá. (A népi demokrácia tele volt kiskapukkal, de őt a kochi nem túlságosan izgatta.) A hiánytársadalom legszegényebb időszakának fiát a bőség alaposan elkápráztatta. Egyszerre nyugózték le a hatalmas áruházak, a C&A-ban vett is egy vízhatlan cipőt. Valóban vízhatlan volt, a legnagyobb esőben sem ázott át. Nagyon régen nem viselt ilyet. És irigykedve nézte a Bond Street kirakataiban a drága angol (és skót) szöveteket, az utcán az azokból készül – méretre szabott – elegáns öltönyöket. Ó, Múza! Hogyan működik az emlékezet? Mintha tegnap történt volna, olyam élesen van az öregember előtt az útra készülődés időszakában tett sétája a Ménesi úton unokatestvére unokatestvérével meg annak a menyasszonyával. Váratlanul azt mondja neki a lány: „ilyen ruhában nem mehetsz Angliába. Kell legalább egy rendes öltönyt csináltatnod. Az, amiben színházba jársz, elmegy utazáshoz, városnézéshez, ámbár messziről látni fogják, hogy a Béketábor szegénységéből érkezél. Azt nem, hogy van saját lakásod.” Megfogadta, régen látott rokonfeléjének (azóta többszörös nagyanyának) a tanácsát. Az Astoriánál levő szövetkezetben új öltönyt csináltatott, persze olyan szövetből, amelyet kapni lehetett.

A díjnyerteseket elvarázsolták London fényei, miközben szállásukra – a Hotel Tavistockba autóztak. Az elbeszélés középpontjában ámuldozó fiatal csak másnap reggel tért magához, amikor útitársa – Sándor József – szobájuk ablakához hívta. Elbűvölve látta akkor (utolsó lehetséges alkalommal), ahogy a fura kalapot viselő, sötét ruhás úriemberek hosszú esernyőjükkel (mintha egy Galsworthy regényt olvasna) sűrű sorokban masíroznak hivataluk felé. Amikor öt év múlva ifjú feleségével újra eljutott Londonba, hogy megmutassa neki immáron az „ő Angliáját”, majdnem egyetlen volt, aki színházban ünnepi öltönyt és nyakkendőt viselt: a közönség nagy része ingujjban és jeansben (farmerben) pompázott. A hivatalnokok sem jártak már régebben jellegzetes öltözetükben. Megfigyelte, amint egy PUB tulajdonosa megkérte a rosszul öltözött utcaseprőt, söpörjön el valamit, majd keresztnevéen szólítva behívta egy csésze – ingyen – kávéra. „Thank you, Mr. B” – válaszolta a meghívott. Ki gondolhatta, hogy

venségére őt is tegezi a telefontársaság, és keresztnévén szólítja a bank. Anyanyelvén már nincs semmilyen megfelelője a Mr., a Miss. és a Mrs.-nek.

A sokáig tiltott külföldi utazás következményeként '64-ben aligha voltak még útikönyvek. A fiú apja harmincas évek eleji angol nyelvű kötetéből, annak a térképeivel készült a Nagy Utazásra. (Szerencsére az utcanévek a brit szigeten ritkán változtak). Az öregembert nem is az lepi meg, hogy csak 1967 után kerülhetett birtokába az *Art Center of the World - London* című kötet, mindössze az, hogy noha a londoni Bloomsburyben szerkesztették, mégis Budapesten nyomtatták. Valószínűleg két évvel később vették a *Panoráma* útikönyvet, aminek nincs megjelenési dátuma, de családi neve felesége kézírásával szerepel első lapján. Ennek az útikönyvnek érdeme, hogy nagyjából annyi időre tervezi a londoni sétákat, amennyit egy örökké rohanó magyar turista városnézésre szánhat. Így aztán mindenestől kimaradt belőle Bloomsbury - egybek között a British Múzeummal. Találhat tehát magyarázatot arra, miért nem tudott semmit arról az irodalmi városrészről, ahol az első éjszakájukat töltötték.

A Hotel Tavistock nincs messze Virginia Woolf otthonától (ahol az ő születése körül lakott). Emléktábláját felfedezve lesétálhattak a British Múzeumhoz, sőt - kicsit távolabb, nem messze az Aldwychtól - beléphettek a Bush House-ba, ahol a BBC magyar adását készítették azok, akiket eddig csak névről ismerhettek. És Bloomsburyből könnyen eljutott a Piccadilly Circusra, amit a város központjának képzelt, s ahol a fényreklámok a Beatles együttes hírnevét villogtatták. Innen indulva látta a Shaftesbury Avenue gyönyörkínálatát, megcsodálta a Regent Street gazdagságát. Mindez neki valahogyan magától értetődővé vált.

A londoni színházakban nemcsak Shakespeare-darabokat látott. Az RSC (Royal Shakespeare Company) törzshelyén, az Aldwichben mutatták be - egybek között - Peter Weiss *Marat/Sade*-jét is, ami arra irányította figyelmét, hogy a felvilágosodás más volt, mint ahogy nekik beállították az egyetemi előadásokon. De Sade márki által népszerűsített - kegyetlenségig fajuló - szexuális szabadságról és a „nagy forradalom” zűrzavaros anarchizmusáról addig sejtelve sem volt. Nem lehetett olyan tájékozott, mint angol kortársai, akik többségének tudnia kellett Byron, Shelley és Mary Shelley, majd Virginia Woolf családjának szabados élettörténetéről. A darab nemcsak új színpadi megoldásokkal lepte meg, hanem azzal a szellemmel is, ami öregkorában a „woke” propagandájában teljesedik ki. Újdonságon persze más irodalmi és képzőművészeti alkotásokban is meglepődhetett. 1968-ban - részben - de Sade márki anarchikus szabadságfölfogása fokozta dühöngővé az európai - főleg párizsi - utcákat elárasztó fiatalok elégedetlenkedését, amikor azt harsogták: „Pusztuljon az egyetem! Le a tanári önkénnyel! Éljen Mao!” És lobogtatták hírhedt *Vörös könyvét*. Roppant kívánatosnak tartották a kínai értelmiség javát kiírtó kulturális forradalmat. Az öregember ifjúkori énje tehát Anglia alapvető átalakulását is sejthette volna, ha nincs mással elfoglalva. Olcsó éttermet keresve egy indiaiba botlottak, amelynek olcsó(bb) árai becsalogatták őket. A *Híúság vásárának* már akkor lelkes olvasója a „curry” megízlelése végett Tandoori csirkét rendelt. Az agyonfűszerezett hústól aztán

úgy égett a szája, mint egykor a férjvadász Beckynek, Thackeray hősnőjének. A csirke nagyobb része a tányéron maradt. Azóta a „hiúság” fogalma is átalakult, viszont indiait is megválaszthattak már az ország miniszterelnökének.

A reggeli teájával elfoglalt öregember arra gondol, hiábavaló a múltban hajózni, ha emlékeinek többsége elsüllyedt a feledés óceánjában. A tea angol, noha friss hajtásait a Himaláján szedték. Budapesten vette, ahol ma közel annyiféle tea van, mint abban a 18. századi berendezését sokáig őrző boltocskában, ami már ugyancsak eltűnt. Bőrkötényes tulajdonosával és azzal együtt, hogy fiatalkori énje sikernek tartotta, ha itthon a „planta” helyett legalább a georgiai (oroszul: „grúz”) teához hozzájutott. Az emlegetett régi boltban a teákat fahordóban vagy henger alakú bádogdobozokban tartották, s a tulaj százféle fajtát szagoltatott meg vele. Hosszas töprengés után választott. Ha jól emlékszik, kétszer negyed fontért többet fizetett, mint a vízhatlan cipőért. Rég elfogyott, de porceláncsészéjében a mostani fekete Assam tea elég kellemes ahhoz, hogy a zűrzavaron töprengő öregember elé varázsolja Hampton Courtot, s benne – ritka éles képen – a Maze-t. A kép nem változik, csak a benne szereplők. Amikor a BBC vendégeiként jártak ott Lacival, valaki egy fürt szőlőt hozott ajándékba, ami ott termelt, pedig ez a gyümölcs csak kivételes körülmények között érik be a Brit szigeten. (Jó savanyú volt, mint az NDK-ban a dornburgi bor.) Lacival a Maze középpontjába jó negyedóra alatt jutottak el, s tudta milyen útvonalon lehet onnan kijutni. Amikor öt év múlva feleségének el akart ezzel is dicsekedni, bizony útbaigazítást kellett kérnie az őről: segítsége nélkül esti zárásig kereshették volna kijáratát. (Ilyenek az útvesztők, átvitt értelemben volt szerencséje néhányban hosszabban bolyongani.) Képzeld, kedves Múzsza! Hampton Courtban a lenyűgöző palotát IV. Béla korában kezdték építeni, amikor őseink a tatárokkal voltak elfoglalva.

Sok mindent át kellett gondolnia. Arra csak évtizedek múlva jött rá, azért kellett megnézniük a Robert Bolt darabjából készült filmet – Morus Tamás szerepében Paul Scofielddel –, mert hőse Sir Thomas More olyan tiszta ember (amilyenről Szakonyinál – szerényebb kivitelben – Zsóka álmodik). Sir Thomas szembezáll a korlátlan hatalommal, noha igazi drámai ellenfele nem a király, hanem egy másik történelmi személyiség, Richard Rich. Bolt művében Morus képviseli a rendíthetetlen erkölcsösséget – a gátlástalan erkölcstelenséggel szemben, amit Rich testesít meg. Morust egy koncepció per áldozataként lefejezik, ellenfele úgy véli, ha tanárként élne, ismeretlen maradna a világ előtt; megalkuvó, áruló, hitehagyott élete jutalmaként a hatalom csúcsára emelkedik, ágyban párnák közt Lord Kancellárként halhat meg. (A filmet magyarul *Kinek se nap, se szél* – költői – címmel játszották, ami eredetiben: *Man for All Seasons*. És talán nem is Morusról, hanem Richről szól.)

Szintén Jotischky Lacinak köszönhetik, hogy miután megcsodálták a Westminster, Elyt, Canterbury ugyancsak ősi székesegyházban fejet hajtottak az oltár előtt, ahol a hatalommal szembe fordult Thomas Beckettet 1170-ben a „király emberei” meggyilkolták. Miután itt is megnézték a templom melletti kolostort

és a városkát, Laci kivitte őket a tengerpartra. A mi fiúnk úszni is szeretett volna, hiszen egy fényképen apja éppen a tengerbe készült vállpántos fürdőruhájában. Őt ettől borzongva tartotta vissza útimarsaljuk, mondván, nem való fürdésre, „nagyon hideg”. Mire a fiú arra gondolt, hogy 16 fokos vízben is lehet vízilabda meccset játszani. (A tatai uszoda vize pedig csak úgy érte el ezt a hőfokot, ha a hőmérőt a vendéglátók edzője előtte erősen földörzsölte.) Fürdés helyett Laci elmesélte, hogy miután nyugdíjazták valamelyik főnökét, az hajóra szállt Southamptonban feleségével, és körbeutazták a Földet. Útközben minden várost megnéztek, ahová a hajó reggel érkezett és este indult tovább. (Ausztráliában és Amerikában hosszabb időt töltöttek.) Egy újabb álom, amit haza lehetett vinni, s amire soha nem nyílt lehetősége, noha később elég sok utat engedélyezett neki a jó sors és a magas minisztérium, de ennél az angliai két hétnél hosszabb időt soha nem töltött külföldön.

„Oh, a szárnyas idő hirtelen elrepül, / S minden míve tűnő szárnya körül lebeg!” – Jutott az öregember eszébe Berzsenyi Dániel, aki nem járt Angliában. Elrepült a költő és az ő élete is, már csak lebeg a nagy élmény, amelynek tanulságai közé sorolható, hogy nagyon tudatosan tervezték meg annak a két fiúnak az útját, akik abból a világból érkeztek, ahol naponta hallották az uralkodó réteg fő célját: „*A múltat végképp eltörölni, / Rabszolga-had, indulj velünk!*” Jotischkyék megnézték velük – szokatlan vonalaival, egyházi műtárgyaival, festményeivel – a lebombázott Coventry újjáépült katedrálisát; és a középkori vásárváros helyén újonnan létesült ipari központ korszerű lakóépületeit. Ilyen – sugallták – a modern Nagy-Britannia. Odáig nyilván az akkor legkorszerűbb vonattal utaztak. Onnan tovább Warwickba, majd Stratfordba talán azokban a régi kocsikban ültek, amelyek minden fülkéjének saját ajtaja volt. Mire a Múzsza azt kérdezi: „Ez nem egy másik utazásának az emléke? Esetleg annyi filmben láttad ezeket a régiségeket, hogy bele is képzelted magad?”

Stratford upon Avon városkája a Shakespeare-hagyományból merítette hírnevét, s a fiúk is emiatt utaztak oda. Megcsodálhatták a 16–17. század óta folyamatosan használt fekete fabetétekre épített házakat, melyeket a mi fiunk jellegzetesen angolnak vélt, noha igen hasonlókat látott később más nyugat-európai országokban is. Köztük volt az a kétszintes épület is, amit az Avoni Hattyú szülőházaként mutogatnak. Amikor saját szemével látta, természetesen fogalma sem lehetett arról, hogy ez az első írói emlékház abból a százegynéhányból, ahová később – a Múzsák kertészeként – eljutott. Nem nagyon értette Shakespeare régies – vagy talán korszerűsített – nyelvét azon a két előadáson, amit az Avon parti színházban láttak. Abban az épületben, amit annak a helyére emeltek, amiben a kultusz színpadon megjelenő része kezdődött, s amit azóta lebontottak, hogy helyére újat építsenek. Biztosan csak arra emlékszik, hogy visszaérkezésük estjén mentek Cs. Szabóékhoz vacsorára. (Részletesebben lásd a *Hitel* 2019/4, 94–105.)

Annyit mégis, hogy a kétszintes lakást (tervezői) egy istálló felső szintjén alakították ki, s mert sorházban volt, az utcát is Mews-nak hívták. Elég nehezen

találták meg, de annál nagyobb volt a meglepetésük és elragadtatottságuk. A házaspár úgy fogadta a fiúkat, mintha naponta vendégeskednének náluk. Pazar vacsorát kaptak és a repülőn fölszolgáltnál klasszisokkal „szebb” francia bort. Csé ehhez is értett, bár Olaszország szerelmese volt, s Angliában nem érezte jól magát. Különösen azután, hogy meghalt az ott új otthon teremtő és működtető felsége. A vendégekhez nagyon hozzászokhattak. Csé megmutatta azt a díványt, ahol Illyés szokott aludni, sőt egész napokat olvas rajta fekve, amikor olyasmi kerül a kezébe, amit nem tanácsos hazavinni. Sok ilyen könyvvel találkozott a fiúk is, akik mégis egy kisebb könyvtárat cipelnek majd haza. Akárcsak az a sok magyar író, akiket Csé akkor név szerint nem említett, de hagyatéka megőrizte azt – vendéglátójuknak Londonban dedikált könyveiken. A fiú még kétszer járt itt, másodszer háziasszony hiányában olasz vendéglőben vacsoráztak, de ez nem tartozik ide.

Vajon mivel táplálkozhattak két hétig? Első szállodájuk „angol reggelijének” váratlan gazdagságát még megjegyezte. Azt is, hogy néhány jó ebédet ettek – a regényekben szereplő lunch helyett – a BBC önkiszolgáló éttermében, ahol teljes egyenlőség volt abban, hogy a magasabb beosztásúak is velük álltak háromszor – a rendelésnél, a kiszolgálásnál és a pénztárnál – sorban. Az asztalfoglalás már egyénileg vagy társasági rendben történt, és annyi méregerős teát ihatott, amennyit akart. (Meg is rótták, hogy nem hígította kellőképpen. Tejet, citromot vagy cukrot viszont nem talált, igaz, nem is keresett.) Evett még valahol fish and chips-et, és egy pubban pudingot. No meg a Piccadily Circusön (rég megszűnt) olasz önkiben csodás lasagnét. A kedvére való (és laktató) „holland palacsintát” viszont csak jóval később fedezte föl. Stratfordi kirándulásuk után még jobb helyen laktak, a Piccadily Circus tőzsomszédságában, a tekintélyesen nagy – azóta lebontott – Regent Palace hotelban. Itt viszont csak a folyosón volt WC, (kád)fürdő, és nem kaptak reggelit. Ugyan hol tisztálgodtak a háború alatt ide beszállásolt kanadai pilóták? Akik legendásan jól érezték magukat – a londoniak által a „légierő lovasiskolájaként” emlegetett – patinás, de lerobbanóban levő szállodában. Ugyanis a környékről annyi növendéget hoztak föl szállásukra, amennyit a zsebük engedett. Hősünk ehelyett a közeli Tate-ben megcsodálta azokat a Turnereket, amelyekért apja is lelkesedett. Meglepte, hogy a költő William Blake milyen fantasztikus képzeletű festő és illusztrátor volt. Különösen a Daniel könyvének képei nyugtázták le. A maga nemében ez történt a British Múzeum könyvtárában is, ahol rengeteg nagy ember dolgozott, akik közül Magyarországon főleg Marxot, Engelst és Lenint emlegették. A világ első nyilvános közgyűjteményének kiállításait több alkalommal járta be. Most elsőnek a görög vázák termeibe tévedt, ahol mindazt, amit a görög csodáról olvasott, képes formában is megismerhette volna, ha sokkal több ideje van rá. Ráadásul az egyiknél dermedten meg kellett állna. A fekete alapú vázán Hahn István professzort vélte ókori ruhában fölismerni, amint a vörös és fekete korszak változását magyarázza. Ő minden provokatív szándék nélkül kérdezi: „Hogy van ez? Amiről tanár úr magyaráz, az nem is hasonlít a marxista elmélet

rabszolgartató társadalmához.” Magasról néz le rá a tanára. „Ne kérdezzen ilyeneket.” – „De Marx...” – A vékony öregember nagyot legyint: „az csak elképzelt modell”. Három évvel voltak London előtt, s most a Britishben újra hallja őt!

A nyertesek tiszteletére adott fogadás különösen elegáns környezetében há-lásan gondolt (ahogy most is) a hajdani lányra, aki figyelmeztette toprongyos-ságára. London szívében, a Hyde Parknál – a Park Lane-en – található fényes (öt csillagos) Hotel Dorchester szalonjában és különtermében csupa magas ál-lású úr és hölgy foglalt helyet. Sikeres művészek, a BBC három illetékes veze-tője (Rentoul már nem fért bele a „keretbe”), három követ (illetve a magyar helyett ügyvivője) meg a hat (kissé alulöltözött) közép-európai nyertesből öten. (A hatodik nem tudott Londonba jönni.) A díszebéd hősünk számára kínos kellemetlenséggel kezdődött. Mivel figyelmét arra összpontosította, hogy kö-vetni tudja az angol nyelvű társalgást, a tányérja mellett sorakozó késekből a legközelebbit választva fogott – volna – hozzá a fölszolgált (csodásan jó) hal-hoz, amikor a főpincér közbelépett, s kezébe adta a halkést, aminek használatát a háború előtt édesanyja tőle is megkívánta. (Ámbár halat ritkán ettek, de a '45-ben „felszabadított” családi ezüstbe az is beletartozott.) Úgy látszik, a szégyenkezés jó hatással volt rá, mert a nyertesek nevében – ahogy a külügyön keresztül az állambiztonságnak jelentő ügyvivő megörökítette (mert – pestiesen szólva – nem minden belügyes külügyes, de minden külügyes belügyes volt) – legidő-sebb nyertesként érthető angolsággal köszönte meg mindazt, amit kaptak, be-leértve az előtte szóló hivatalosak elismerő szavait. A nagy eseményhez az utazásuk költségeihez feltehetően hozzájáruló British Holiday Association hi-vatásos fényképészt is rendelt, aki megörökítette, ahogy a világhírű Anthony Quayle átadja a nyertesek díjait.

A sikeres fiú hazatérve elképezhetőnek tartotta, hogy valami jó állásajánlat megszabadítja a fizikai munkától. Hivatalos figyelemre azonban csak az állam-biztonság méltatta. A Művelődési és Közoktatásügyi Minisztériumba a „londoni győzteseket” külön-külön rendelték be – az ÁVO kihallgatási módszeréhez ha-sonlóan –, hogy (félleg illegális) „kalandjukról” beszámoljanak. „Negyedik emelet, menjen a páternosztterrel” – mondta a portás, amikor a Nemzetközi Kapcsolatok Főosztálya után érdeklődött. Először bizony aggódva figyelte a főlelmedésnek és lesüllyedésnek ezt a módját. Szerencséjére nem történt semmi baj. A főosz-tályvezető és a brit referens csodálkozva töprengtek, hogyan jutott(ak) angliai útjukhoz, amiről semmit nem tudtak, mielőtt a külügy jelzésére behívták őket. Arról érdeklődtek, hol jártak, mit láttak, és főleg kivel beszéltek. Végül följán-lották, amennyiben hozzájuk fordul, legközelebb esetleg szolgálati ablakot kap-hatnak útlevelükbe.

1990 után néhányszor leírta, hogy belügyes kihallgatói: „nem sokra becsül-hettek”, ezért kísérletet sem tettek beszerzésére. Azóta az Államvédelmi Irat-tár anyagából kiderült, hogy ez is kacifántosabb történet. Azzal indult „barát-ságos” kapcsolata a belső karhatalommal, hogy raktári munkahelyéről – egész

szokatlanul – a műhelyfőnöki irodába levő telefon „városi vonalához” hívták. „Soltész őrnagy” kereste a Belügyminisztériumból, s udvariasan kérte, délután négyre menjen be hozzá. Beugratásra gyanakodott, az hozzá tarozott az uszoda viselkedési kultúrájához. Ezért, amikor a szokott időben kilépett a gyárkapun, az első nyilvános fülkéből felhívta a Belügyminisztériumot, és Soltész őrnagyot kérte. „Ilyen nevű elvtárs nem dolgozik nálunk” – mondta a telefonos. Megnyugodva ment haza. Este lakásajtóján két egyenruhás rendőr csöngetett be, idézést hoztak – „bűnügyben” – a Vadász utcai kerületi kapitányságra. Másnap délután jelentkezett, s két civil ruhás fiú fogadta, akik rögtön elnézést kértek az ijesztő idézésért, s közölték, csak beszélgetni akarnak. Nem lehettek kétségei a kérdezők kilétéről, gyorsan megállapította, hogy – polgári ruhájuk ellenére – a BM tisztjei. Londoni élményeit mondatták el, noha amiről beszámolhatott, annak lényegét ismerték, de nagyon helyeselték, amikor – szorult helyzetében – marxistának mondta magát. Elbúcsúztak, de néhány nap után újból hívták. Arról a vacsoráról kérdezték, amit az az angol sajtóattasé adott Gellért-hegyi lakásán, aki útjukat Budapesten megszervezte. Nagy meglepetésére tudták, kik voltak ott az irodalom és a tudomány világából. (Az ő anyagában nincsenek felsorolva.) Máig töprenghet azon, a „nagy nevek” közül ki volt az, aki a részletes jelentésébe azt is belefoglalta, ami a kihallgatóknak őszintén tetszett, hogy a diplomata fiatal nő. (Lehet, hogy „csak” lehallgató berendezést használtak?) Az csak a kikért iratokból jutott tudomására, hogy be akarták szervezni, ezért utolsó évei minden eseményét lenyomozták. (Számos albérleti helyének házmesternői mind mondtak róla néhány – semleges – mondatot, noha nagy valószínűséggel egyik sem emlékezett arra a fiatalemberre, aki csak be- és kijelentője miatt kereste föl őket.) Óriási szerencséjére az anyaggyűjtés valamelyik vezetője hazát árult, és a gondosan összegyűjtött iratok egy példányát magával vitte Nyugatra. Ezzel a konspiráció szabályai szerint az „ügyet” végleg lezárták, többé nem zaklatták.

Legalábbis az iratok szerint. Azokban ugyanis nem esik szó arról, hogy öt évvel később – ugyancsak „bűnügyben” – beidézték a tatabányai rendőrkapitányságra. Rosszarcú – ismeretlen – „szabadok” és bilincset viselő letartóztatottak között hosszan várakoztatták, míg irodájában egy rendőrtiszt eléje nem tette esztergomi barátjának címzett néhány levelét azzal a kérdéssel, ő írta-e azokat? Nem tagadhatta, mire a tiszt közölte, az azokban foglaltak államellenes izgatásnak minősülhetnek, de a felsőbb szervek most az egyszer elnézőek, és csak utolsó figyelmeztetésében részesül. A levelek ottmaradnak, ő elmehet. Nem kellett kétszer mondani, de sokáig megtartotta a szokásos intelmet, „erről soha, senkinek ne beszéljen”. Hogy ez az „ügy” köszönt-e vissza később néhányszor, vagy másért figyelték meg, soha nem fogja megtudni.

A lefoglalt leveleket annak a Dévényi Ivánnak írta, akivel a *Vigília* körben kötött szoros barátságot. Iván tekintélyes művészetkritikus, ismert műgyűjtő és hősünknek eredményes patrónusa volt. (Nyugati levelezése keltette föl a BM figyelmét, meghurcolták, és az infarktus korán végzett vele.) Neki köszönheti,

hogy fölújíthatta ismeretségét egykori cserkészparancsnokával, a *Jelenkor* főszerkesztőjével, Tüskés Tiborral, aki majd számos írását közli, s vállalja színházi beszámolói rendszeres megjelentetését. (Száznál több előadásról van itt szó.) Tibor olyan kitűnő lapot csinált, hogy Mészöly Miklós betiltott *Az ablakmosó*-jának megjelentetéséért le is váltották. Ez fájdalmasan érintette, noha utódjával – Szederkényi Ervinnel – elég jól megvolt.

Az öregember elképzeli fiatalkori énjét, amint letörten ácsorog a sötét szerkesztői szobában a nyugdíj felé közeledő szerkesztőnő íróasztalánál, s döbbenően hallgatja regénykézirata közölhetetlenségének indokát: „Nem hívhatják a negatív főhőst Káló elvtársnak. Egy vezetőnek kinevezett elvtárs nem lehet 'káló'”. Zavarának egyik oka, hogy nem tudta, mi a „káló”. Valahol hallotta a Kálovics nevet, azt rövidítette le. Kiderült azonban, hogy azt az üzemvesztést nevezik így, ami valamilyen okból a legtöbb tevékenységgel együtt jár. Vagyis a „nyanya” úgy ítélte meg, magát a pártot minősítette e névvel fölöslegesnek. A fiúnak annyira arcára van írva az értetlenség, hogy a szerkesztőnő (a munkásmozgalom régi harcosa) magával vitte a közeli presszóba. Néhány – a fiú számlájára megivott – rumosfekete után elmagyarázta, soha nem fog boldogulni, ha nem a hatalom nyelvét használja. És hiába írja oda minden név mellé az elvtársat, attól műve még nem lesz sem szocialista, sem realista. „Reménytelen eset vagy” – mondta búcsúzóul, immáron tegezve. Ez az anekdotácska jutott a fiatal kritikuszjelölt eszébe egy évvel a londoni út előtt, amikor a *Nagyvilág* valamelyik szerkesztője kezébe adta a *Guernica – a spanyol polgárháború költészete* című verseskötetet, hogy írjon róla. Miközben örült a lehetőségnek, meg kellett említenie, hogy nem tud spanyolul. „Más sem tud. Inkább arra vigyázz, hogy spanyolosokról írni nem veszélytelen. Rajk, Münnich és így tovább... Sok furcsaság történt ott. Soha nem lehet tudni, ki van éppen feketelistán. Neked nincs vesztenivalód, nem zárhatnak ki a pártból.” A fiú eddig inkább a francóisták narratíváját ismerte a polgárháborúról, végül azonban sikerült úgy írnia a kötetéről, hogy az – botrány nélkül – megjelent. Sőt a főszerkesztő – Gereblyés László elvtárs – meg volt vele elégedve. Ő meg egyre többet írhatott a lapba – főleg amerikai regényekről.

Közbevetőleg meg kell itt említeni, hogy amikor a fiú egyetemi felvételijén a pártbizottság képviselője meglátta munkahelyi ajánlásán a gyár személyzeti osztályvezetőjének, a KB tagjának az aláírását, kifejezte elégedettségét: „Végre a párt egy valódi munkáskádert küld a Bölcsészkarra!” Talán ezért, talán mert a felvételiző azt mondta, hogy Németh László nyomán tanítani akar, két vizsgáztató tanárnő is megjegyezte a nevét. A felvilágosodás irodalmáról figyelemfelkeltő előadásokat tartó Mezei Márta másodéves korában is emlékezett rá, amikor megkérdezte tőle, hol olvashatja előadása nyomtatott változatát. A tanárnő kifejtette, hogy a tantermi előadás tartalmát évente frissíteni kell, mert minden újat, amit az előadó a témáról az előző változat óta talált, abba be kell építeni. Ez bizony meglepő igényesség volt a kiábrándító Tolnai Gábor után, aki az általa elüldözött Klaniczay Tibor jegyzetét látható unalommal olvasta föl.

Ahogy az is, hogy egy tanár méltatta az estisek egyikének érdeklődő szándékát. Ez a tagozat ugyanis abban különbözik a nappalitól, hogy az órák időpontjában már mindenki siet. A tanárok terhes többletfeladatnak tekintik óratartási kötelezettségüket, s bizony nem is vállalják, ha lehet. (Így fordulhatott elő, hogy e sorok írója először csak sok évvel diplomája megszerzése után találkozott Király István professzorral.) A tanári szobák este már üresek voltak, bezárva a próbálkozók előtt, akik nagyon nehezen találtak igazi tanár-diák kapcsolatra. Fiatalemberünk esetében ezek egyike Mezei tanárnő, másika H. Balázs Éva lett. (No meg Pándi Pál, akiről bővebben kell szólni.) Az előbbi egyik opponense lesz majd kandidátusi – és sokkal később bizottsági tagja akadémiai doktori védésének. A másik kis híján elcsábította. El az irodalomtól, mégpedig a történettudomány területére, amihez érdeklődése erősen vonzotta a fiatalembert. Éva néni sokkal később közreműködött az említett akadémiai fokozat elnyerésében, és tegező formában ismerte el tanítványának, amikor a bizottság egyik tagja kifogásolta, hogy a disszertáció címe Németh Lászlóra utal, tehát meg kell változtatni. Ám ez a kitűnő és szerethető tanárnő nemcsak jóindulatú volt, hanem igényes is. Kedvelt hallgatója sikerrel vizsgázott nála, ami okot adott rá, hogy figyelmeztesse: eredményes történész csak akkor lehet, ha tökéletesíti latin tudását, folyamatosan tudja olvasni a gót betűs kézírást (és a nyomtatványokat), ráadásul még megtanul legalább franciául is. Harmincévesen, munka és egyetem mellett ez reménytelen feltételnek bizonyult.

(Folytatjuk)